

Werk

Titel: Herbarium Amboinense, plurimas conplectens arbores, frutices, herbas, plantas ter...

Jahr: 1743

Kollektion: Zoologica

Werk Id: PPN369546733

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PID=PPN369546733> | LOG_0014

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369546733>

Terms and Conditions

The Goettingen State and University Library provides access to digitized documents strictly for noncommercial educational, research and private purposes and makes no warranty with regard to their use for other purposes. Some of our collections are protected by copyright. Publication and/or broadcast in any form (including electronic) requires prior written permission from the Goettingen State- and University Library.

Each copy of any part of this document must contain there Terms and Conditions. With the usage of the library's online system to access or download a digitized document you accept the Terms and Conditions.

Reproductions of material on the web site may not be made for or donated to other repositories, nor may be further reproduced without written permission from the Goettingen State- and University Library.

For reproduction requests and permissions, please contact us. If citing materials, please give proper attribution of the source.

Contact

Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Georg-August-Universität Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen
Germany
Email: gdz@sub.uni-goettingen.de

do etiam bifidum; ejus oræ parum videntur sinuosæ, paucis parvisque venis ab utraque protuberantes parte, per medium vero sulcata sunt folia, brevibusque infident petiolis crassis alternatim posita, plerumque fordide virent, rugosa sunt, maculata, & exesa.

Flores huc usque ignoti sunt: Fructus in uno altrove loco solitarius ramis infidet sessilis, Ceraforum magnitudine, profundo calice inclusus, in latum designans caput: Baccæ hæ plerumque virent, tenuibus albicantibus pilis instar ferici obductæ, quæ demum nigrescunt, & intus continent octo oblonga humidaque officula nigris pelliculis inclusa, in orbem posita: Si arbor pedis crassitiem habet, jam fructus producit, si cortex incidatur, intus flavescit. Ejus lignum internum est album, nec nigris venulis multum distinctum, parvum gerens nigrum cor, quod vix in junioribus observatur arboribus, nec adeo solidum ac durabile est ac præcedentis.

Nomen. Latine *Arbor nigra latifolia*. Malaice *Caju Itam daun* Besaer. Amboinice *Aymetten Lou Yla*.

Usus. Hæc species in juniore plerumque cæditur ætate, antequam cor nigrum gerat, ad claustra & postes adhibetur; ædibus autem non ita infervit, quum ejus lignum non ita durabile sit ac præcedentium, nec ad tecta multum etiam hæc ligna adhibentur, quum nimis gravia sint.

Tabulæ Quartæ Figura prima

Exhibet ramum arboris nigræ maculosæ, quæ *Aymetten Paleku* incolis vocatur:

Ubi Litt. A. ejus fructum.

B. B. Ejus officula seminalia demonstrant.

Figura Secunda

Ramum exhibet arboris, quæ *Arbor nigra angustifolia* RUMPHIO, *Caju Arang Utan* vero incolis dicitur.

Tabula Quinta

Ramum exhibet arboris, quæ *Arbor nigra Parvifolia* RUMPHIO, *Aymetten* vero *daun Kitsjil* incolis vocatur.

OBSERVATIO.

Hæ species sub nomine *Ebenorum Spuriarum* apud Valent. p. 223. commemorantur.

CAPUT QUINTUM.

Hebenaster. Lolin.

Lolin adfinis quoque est Ebena, præsertim Latifoliæ seu Bancasensi respondens, cujus truncus itidem est rectus, altus, & vastissimus, non rotundus, sed angulosus instar Lansii seu Nessat. Ejus cortex est tenuis, durus, externe nigricans, per longitudinem fissus, rugosus admodum, interne siccus & rubens. Ejus folia sunt oblonga, illisque Salissæ adcedunt, sed sunt minora, novem, decem, vel undecim pollices longa, tres & tres cum dimidio lata, inferius sensim angustata, brevi crassoque petiolo infidentia, paucis ac tenuibus venis pertexta, quæ oblique admodum decurrunt, superiore vero parte hæc folia intense virent & glabra sunt, inferiore albicantia, prope nervum medium tenuissimis & albicantibus pilis hirta instar ferici, qui ad ramulorum extremum itidem observantur, alternatim autem locata sunt folia.

Flos constat ex calice quadripetalo raro pentapetalo, qui intus repletus est plurimis tenuissimis ac brevibus filamentis seu staminibus, in quorum medio capitulum conspicitur rotundum instar pomi, quod in fructum excrevit, qui primo obductus est lanugine albicante instar ferici, & apice ornatus est. Fructus hic maturus est pomum ingens, maximum Limonem

en de randen schynen wat bogtig, met weinige en kleene aderen ter wederzyde uitbuylende, in de midden met een vooren, op korte dikke steeltjes verwisselt tegens malkander staande; zy zyn meest vuyl-groen, ruig, gevlekt, en uitgevreeten.

Het bloeizel is nog onbekent. De vruchten staan hier en daar enkelt, en zonder steelen aan de takken, in de grootte van kerffen, in diepe kelken en met een breed hoof. De bessen zyn gemeenlyk groen, met fyne witte haartjes als zyde bekleet, en ten laatsten wordenze swart, en hebben van binnen agt lankwerpige vogtige korrels in swarte vlieskens beslooten, en in een kring staande. De boom in de dikte van een been draagt al vruchten, als men in de schorffe kapt, zo isse geel van binnen. Het hout is wit van binnen, zonder merkelyke swarte adertjes, met een kleen swart bert, 't welk men in de jonge boomen schier niet en ziet, en is zo vast en durabel niet dan het voorgaande.

Naam. In 't Latyn *Arbor nigra latifolia*. Maleys *Caju Itam daun* Besaer. Ambons *Aymetten Lou Yla*.

Gebruik. Deze zoorte werd meest jong gekapt, eerze een swart bert gewint, tot pallissaden en staken. Maar in den huisbouw isse zo durabel niet als de voorgaande, tot boven-gebouwen werdenze beide weinig gebruikt, om datze te swaar zyn.

De eerste Figuur van de vierde Plaat.

Vertoont een Tak van de gespekkelde Swart-boom, die *Aymette Paleku* by de Inlanders genaamt wert.

Alwaar Litt. A. deszelfs vrucht.

B. B. De Zaat-korrels daar van aanwyzen.

De tweede Figuur

Vertoont een Tak van een Boom, die van RUMPHIUS de naauwbladige Swarte-boom, en *Caju Arang Utan* by de Inlanders genaamt wert.

De vyfde Plaat

Vertoont een Tak van een Boom, die de kleinbladige Swarte-boom van RUMPHIUS, en *Aymetten daun Kitsjil* van de Inlanders genaamt is.

AANMERKING.

Deeze zoorten werden by Valentyn onder de naam van *Bastaart Ebben-boomen* op pag. 223. voorgesteld.

V. HOOFSTUK.

Bastaart Ebbenhout.

Lolin is mede uit de maagschap van Ebbenhout, inzonderheid met de breedbladige of Bancade overeenkomende, zynde den stam insgelyks regt, hoog, en magtig dik, niet rond, maar boekig, gelyk den Lanceboom of Nessat: De schorffe is dun, hard, van buyten swartagtig, in de lengte gespleten, en zeer ruig, van binnen droog en roodagtig: de bladeren zyn langwerpig, en gelyken die van Salissa, dog zyn kleender, 9. 10. en 11 duimen lang, 3 en 3½ breed, na agteren allengskens toefmallende, op een korten dikken steel, met weinige en dunne adertjes, zeer schuins loopende, doortogen, boven hoog-groen, glad, en beneden witagtig, en by de middel-ribbe zeer fyne en witte haartjes hebbende, als zyde, dewelke men ook ziet aan 't uitterste der ryskens, en zy staan verwisselt tegens malkander over.

De bloem bestaat uit een vierbladig of zelden vyfbladig keltje, binnen wytegevult met veele fyne korte draatjes, en in de midden met een rond knopje of appeltje, waar uit de vrucht werdt, in 't eerste bekleet met een witte wolagtigheid, als zyde, en een spitze boven op. De vrucht is een groote appel, de grootste Limo Niger overtreffende, uit den ronden wat gedrukt als een kleen kaasken, met een

nigrum superans, ex rotundo parum compressus instar minoris casei, & supra umbilicatus, in quo brevis apex locatus est, prope pedunculum pentapetala conspicitur coronula arcte poma adcumbens, uti in Mangostanæ fructu, qua arcte ramulis adnectitur. Pomum hoc immaturum est viride, dicta lanugine obductum, maturum vero glabrum est, æquale, & luteum, pallidius pomis Aurantiis, sub exteriori pellicula vitellina & mucosa locatur caro, aciduli saporis, farinosa substantiæ. In medullæ centro plerumque septem, aliquando octo & novem officula vel nuclei instar Amygdalorum, reniformes vel semilunam fere representantes, in orbem sibi adcumbunt. Nuclei hi putamen gerunt late purpureum, tenue, sed durissimum, quod dentibus confringi nequit, sed dissecandum est, in hoc durus & osseus locatur nucleus, adeo arcte putamini adcumbens, ut separari nequeat, qui fatue dulcis est instar siccæ Calappæ medullæ, vel quod melius instar nuclei fructus Nipæ, semimaturus enim glacialis quoque est, perque ejus medium sulcus transit longitudinalis.

Exterius trunci lignum est album, solidum, & durum, tenuibus constans fibris, ac ponderosum fere instar Ebeni: Aliquando autem penitus album est & concolor, aliquando autem venulis nigris talibusque maculis distinctum, aliquando rufum, & in late purpureum tendens colorem: Hujus enim ligni binæ inveniuntur species. Prima lignum gerit albicans, quod, uti dictum fuit, ad late purpureum adcedit, cor læviter fuscum gerens. Alterius speciei lignum quoque album est sed ejus cor nigricat, quod in junioribus arboribus tres quatuorve digitos latum est. In vetustissimis vero & crassis truncis crus crassum est & ultra, substantia ejus non multum ab Ebena differt. Nigrum hoc cor non semper per medium trunci transit, neque rotundum est, sed hinc inde sinuosum, angulosum, & ad unam inclinans partem, in uno sæpe eodemque ligno bini sæpe colores ac diversa conspicitur substantia. Exterius enim instar corticis nigrum est ut in Ebena, interius vero cinereum magis est ac fuscum, & mollius: Si truncus transversaliter dissecatur, mirum visu est hoc nigrum cor, quod sese obfert forma angulosæ maculæ in albo ligno: Si arbor sit vetustissima, ejus cor sæpe adeo nigricat, ut pro vero haberetur Ebena, sed prope oras semper pallidum est ad viridem adcedens colorem.

In Boreali Ceramæ plaga in Hatuenfi sinu hoc lignum sæpe tam crassum fuit observatum, ut adultum virum crassitie superaret, incolæque illud pro Ebena vendebant, ex foliorum vero forma adparuit *Lolin* esse. Circumjectum album lignum est solidum & glabrum instar Ebeni, unde & durabile quoque est.

Fructus maturi observantur mense Martio & subsequen- tibus pluviosis mensibus, quum lutei penitus, sponte decidunt, ac tam diu incorrupti manent, donec tandem nigri vel fumei sint coloris.

Nomen. Latine *Hebena*, quum æmulus sit veræ Ebeni, alii vero illum pro alba habent Ebena, sed a memorata superius capite tertio differt. Malayenses Sumatram inhabitantes illam vocant *Gamomong*. Belgice *Bastaart Ebbenhout*, quod nomen ipsi melius respondet quam *Novella nigra* seu *Salimori* supra lib. 3. descriptæ. Ejus fructus Belgæ vocant *Meel-appels* seu poma farinacea, a farinacea ejus medulla, quam alii cum butyro farinæ mixto comparant. Amboinice *Lolin* dicitur, in Leytimora *Lorin*, & *Secur*. In Banda Malaice *Boa Djarong*, quæ ibi duplex observatur fructuum forma diversa, una nempe fructus gerit caseiformes instar Amboinensis, altera oblonga est, vel superius acuminata instar ovi Casuarini, uterque vero fructus aurantii est coloris. In insulis Uliasserenfis & Ceramæ parte australi arbor hæc *Abuelli* vocatur.

Locus. Raro in Amboina occurrit, atque hinc inde una alterave tantum in Hitoes regione & in Banda, frequens est in Ceramæ, ac præsertim in Bonoa, item Sumatra circa Jambyam.

Ufus. Si hoc lignum in magna occurreret quantitate, elegantia ex illo opera scriniaria formari possent. Jam vero tantum in usu est apud Amboinenses ad subtiles postes trabesque ædium suarum, quem in finem potissimum juniores eligunt arbores vix virum crassas. Crassiores enim instrumentis suis debilioribus elaborare nequeunt, unde & arbores hæc plerumque suæ committuntur naturæ, nec cæduntur, atque in vastam ex- crescunt crassitiem senescentes admodum.

een kuyltje of naveltje boven op, daar in een kort spitsje staat, by den steel ziet men een vyfbladig kroontje, digt tegen den appel leggende, gelyk aan de Mangostaan, en waar mede by digt tegens de takken aanzit. Den onrypen appel is groen, met voorschreve wittigheid bekleedt, de rype werd effen, glad, en door-geel, wat bleker dan de oranje-appels: Onder 't buitenste vliesken legt een doorn-geel smeerig merg, smets van smaak, en meelig van substantie. In de midden van 't merg zyn gemeenlyk 7, zomtyds 8 en 9 korls als Amandelen, in fatzoen als nieren, of een quartier Maans, in de rondte tegens malkander geschikt: De korls hebben een ligt-peerze, dunne, dog zeer harde schale, die niet te doorbreken of te byten is, maar wel door te kappen; daar binnen legt een witte steen- harde beest, zo digt aan de schaal leggende, dat men hem niet separeren kan, onsmakelyk zoet, gelyk de gedroogde pit van Calappus, of nog beter, gelyk de pit van de vrugt Nipa, want de half rype is ook ys-verwig, en door de midden in de lengte gaat een spleet.

Het buitenste bout des stams is wit, digt, en hard, syndradig en swaar, ten naasten by als Ebbenhout; zomtyds is het geheel wit van eenparige koleur, zomtyds met swarte adertjes en plekken bezet, zomtyds wat ros, en na 't ligt-peerze trekkende; want men heeft 2 soorten van dit hout. De eerste zoorte heeft een witagtig hout, het welk als gezegt, na den ligt-peerzen trekt, met een ligt-bruyn bert: De andere zoorte heeft een wit hout, maar in de midden een swart bert, in de jonge boomen maar drie en vier vingers breed; maar in de geheel oude boomen, en dikke stammen vind men het een been dik, en meer, in substantie niet veel van 't Ebbenhout verschillende. Dit swarte bert gaat niet atyd door de midden des stams, nog is regt rond, maar hier en daar bogtig, boekig, en ter zyden uitgaande, zomtyds kan men aan het zelve ook tweederley coleuren, en substantien zien: want het buytenste, als een schorffe, is regt swart, als Ebbenhout, en na binnen toe is het graauwer, of bruinder en vózer: Als men den stam dwars doorzaagt, zo is het speculatief om te zien, dit swarte bert in de gedaante van een boekige of gevlamde plek in dat witte hout: Als den boom geheel oud word, is het bert doorgaans zo swart, dat men het voor opregt Ebbenhout aanziet, dog by de kanten altyd ligter, en wat naar het groene trekkende.

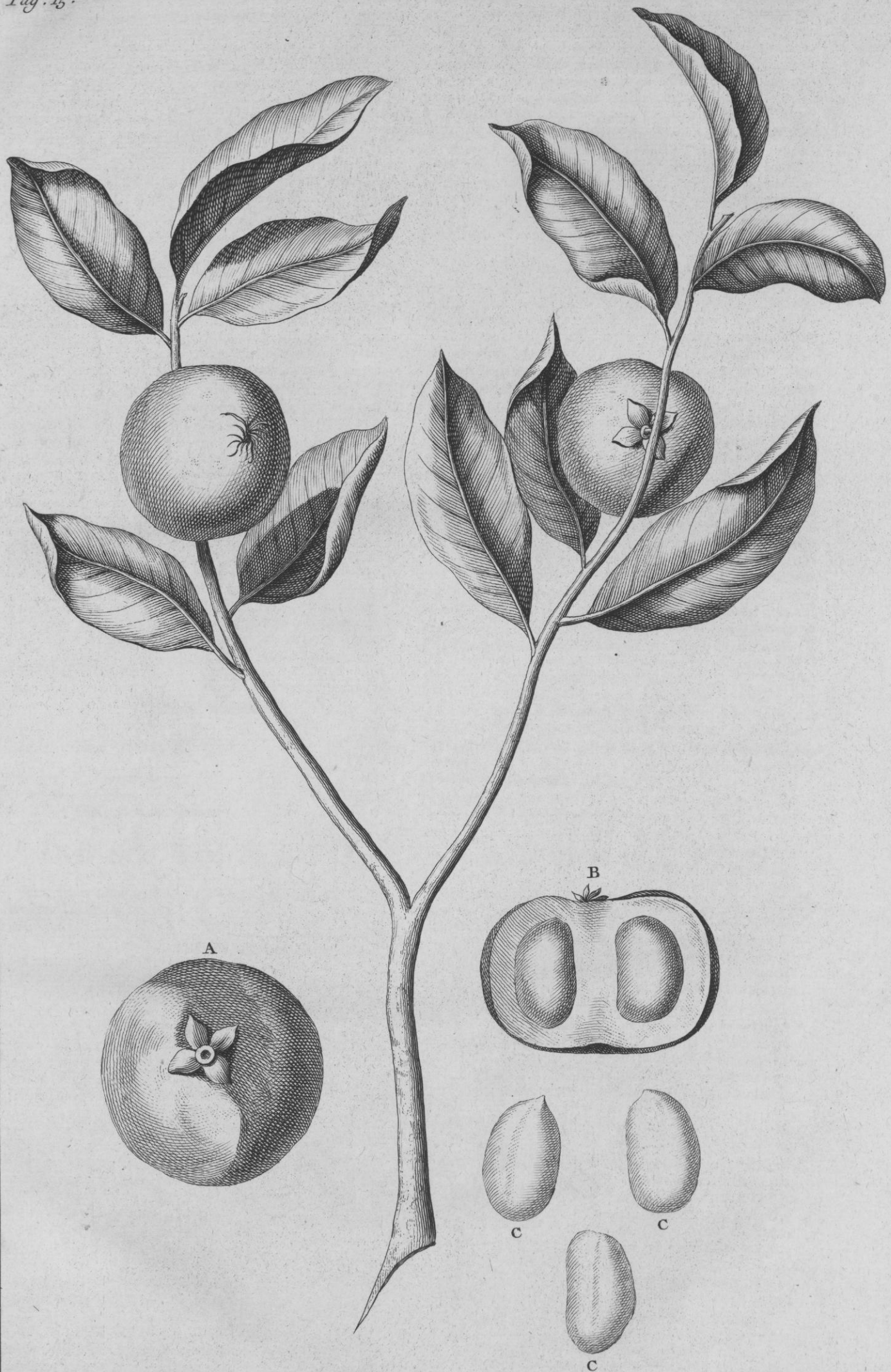
Men heeft op de Noordkust van Ceram in de bogt van Hatuwe, dit bert zo dik gevonden als een volwassen man, en de Inlanders verkogten 't ook voor Ebbenhout, maar de bladeren toonende, bevond men dat het *Lolin* was: Het omleggende witte hout is zo glad en digt, als eenig Ebbenhout, en dierbalven durabel.

De vruchten vind men ryp in Maart, en de volgende regen-maanden, wanneer zy (volkomen geel geworden zynde) van zelfs afvallen, en zo lange onbedorven blyven leggen, tot datze ten laastten swart of rookagtig werden.

Naam. In 't Latyn *Hebena*, om dat by een Æmulus of nabootscher van den regten Ebbenhout-boom is, andere houden hem voor een *Ebenus Alba*, hoewel by van den bovengenoemde Kapit. 3. verschilt. De Maleyers op Sumatra noemen hem *Gamomong*. Op 't Duitsch Bastaart Ebbenhout, welke naam hem billyker toekomt, dan de *Novella Nigra* of *Salimori* boven lib. 3. beschreven. De vruchten noemen de Hollanders Meel-appels, van het meelige merg, dat andere by booter met meel mengt, vergelyken. Amboins *Lolin*, op Leytimor *Lorin*, en *Secur*. Bandaas Maleys *Boa Djarong*, dewelke aldaar tweederley is van 't fatzoen der vruchten, de eene kaas-formig, als de Amboinsche, de andere is wat langwerpiger, of naar vooren spits, gelyk een *Casuaris-Ey*, beide oranje-geel. In de *Uliassers*, en op Cerams Zuyd-zyde wert deze boom genaamt *Ahuelli*.

Plaats. Men vindze weinig in Amboina, en hier en daar maar een op het Land van Hitoe, en in Banda, meer vind menze op Ceram, en inzonderheid op Bonoa: item op Sumatra omtrent Jamby.

Gebruik. Zo dit hout in overvloed te vinden was, men zoude veel raar scbrynwerk daar van kunnen maken. Nu gebruiken het slegts de Amboinezen tot dunne stylen en balken aan haare huizen, nemende daar toe meest jonge boomen, die nog geen man dik zyn: want de dikken konnenze niet haar zober gereedschap niet bedwingen, dies de boomen ongemoeit blyvende, tot een grooten ouderdom en dichte komen.

Viscosa fructus medulla edulis est tam cruda, quam sub cineribus tosta vel carbonibus inposita, sapore haud multum diversa a Musæ fructu, qui duriorum gerit carnem. Observantur autem hi fructus in uno loco delicatiores esse quam in altero, in Brasilia saltem navigatores maxime extollunt poma farinacea in Brasilia crescentia, quæque juxta illorum relatum haud multum ab Indica & Bandensi Boa-Djarong essent diversa: In Amboina vero non magni æstimantur, nec multum eduntur, licet olim in Bonoa pagus erat parvus Sæa dictus, ubi potissimum ex hoc vivebant fructu incolæ, inque tantis deliciis hunc habebant, ut pueris istos exhiberent fructus, quod alioquin cum Musæ fructibus sit, si non bene contenti sint, quæ vetusta, sed illis olim desiderata paupertas ipsis sæpe hodie exprobratur.

Gamomong in Sumatra circa Jambyam crescens lignum gerit ex albo & nigro maculatum, cujus vero cor totum etiam nigricat, multumque expetitur ad manubria, aliaque minora opera ex illo formanda.

In Ceramæ parte australi circa Amaly hæc arbores multum etiam crescunt ultra pedem crassæ, externe rugosæ, quarum lignum exterius album est ad trium digitorum crassitiam, sed illarum cor plerumque fissum est, quod plerumque magis cinereum est quam circumjectum interius nigrum lignum, quod politum in obscure viridem tendit colorem, unde quidam non male hoc *Ebenum viride* vocant; ob fissuras illas solida opera ex hoc ligno fabricari nequeunt, sed in asferculos hinc fecatur.

Arbor hæc Amalyensis minores gerit fructus quam Amboinensis, paulo majores Limone Nipis, rotundos penitus seu sphaericos, coloris aurantii pallidioris: Videtur autem mos legitimo cædendi modo hocce lignum non bene detectus fuisse, dum in truncis sesquipodem crassis cinereum istud cor itidem finditur, licet utraq; ejus extremitates foliis aliisque ligatoriis rebus essent involutæ, ne per solem exsiccetur. Fructus, uti supra dictum fuit, sub cineribus tostus, ejusque mucosa caro comesta diarrhæam sistit.

Tabula Sexta

Ramum exhibet *Hebenastri*.

Ubi Litt. A. Ejus fructum,

B. Fructum dissectum,

C. C. C. Officula feminalia denotant.

OBSERVATIO.

Hæc arbor nomine *Lolin* a Valent. pag. 223. & in Tab. sub No. LXIV. exhibetur.

Het smerige merg van de vrucht kan men ook eeten zo raauw, als in beete assche of op koolen gebraden, in snaak niet veel wykende de Pieffang, die wat bard van vleesch is: Dog bet schynt dat ze op de eene plaats veel smakelyker zyn, dan op de andere, immers de Brasiliavaarders roemen zeer van haare Meel-appels in Brasilia wassende, en die, na haar luiden verbaal, niet veel van de Oost-Indische, en der Bandanexen baar Boa Djarong zouden verscbillen. In Amboina werdenze niet veel geacht nog gegeten, hoewel 'er eertyds op Bonoa, een Negorytje was, Sæa genaamt, daar ze meest van deze vruchten leefden, en zodanige lekkernyen daar van maakten, dat ze haer kinders daar mede paayen, gelyk men anders met Pieffang doet, welke oude, dog voor haar luiden gewenschte armoede, haer tot nog toe verweten werd.

Het Gamomong, op Sumatra omtrent Jambya wassende, heeft een hout met swart en wit geplekt, dog in de midden geheel swart, en werd veel gezocht, om stelen en ander klein werk daar van te maken.

Op Cerams zuyd-zyde, omtrent Amaly, vindmen ze ook veel ruym een voet dik, boekig, en ruig van buiten, hebbende een wit spint van 3 vingers breed, maar zyn meest bert-scheurig, en het bert is grauwer, dan het omleggende swarte hout, het welk gepolyst zynde, na het donker-groene trekt, waarom het zommige niet qualyk groen Ebbenhout noemen: wegens de voornoemde scheuren kan men geen massief werk daar van maaken, maar moet het tot plankjes zagen.

Dit Amalyze heeft kleender vruchten dan het Amboinze, wat grooter als een Lemoen Nipis, regt rond, en ligt oranje-geel: Het schynt dat men de regte manier van dit hout te kappen, nog niet weet, derwyl in de stammen van 1½ voet dik het grauwe bert nog al bert-scheurig bevonden werd, hoewel men de beide eynden met bladeren en ruigte bewonden hadde, op dat ze de Sonne niet raaken zoude: De vrucht, als boven gezegt, onder de assche gebraden, en 't smerige merg daar uit gegeten, stopt de buikloop.

De zesde Plaat

Vertoont een Tak van de *Hebenaster*, ofte wilde *Ebbenboom*.

Alwaar Litt. A. deszelfs vrucht,

B. De opgesneene vrucht,

C. C. C. De Zaadkorrels aanwyzen.

AANMERKING.

Deze boom komt by Valent. op pag. 223. voor, onder de naam van *Lolin-Boom*, en op de Plaat onder No. LXIV. beschreven.

